

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

УДК 340.12:075.8

DOI: <https://doi.org/10.32886/instzak.2019.04.10>

Андреев Дмитро Володимирович,
доктор юридичних наук, професор,
директор Навчально-наукового інституту
Національної академії внутрішніх справ
ORSID 0000-0002-6971-9932
dima_andreev@ukr.net

Іванченко Дмитро Володимирович,
помічник народного депутата України,
член виконавчого комітету
Новоград-Волинської міської ради,
ORSID 0000-0002-7822-2872
dimozon@gmail.com

**ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАЦІЙНИХ МОДЕЛЕЙ ВЗАЄМОДІЇ ВЛАДИ
ТА ГРОМАДЯНИНА В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ**

Анотація

Метою статті є дослідження проблемних питань формування нових форм та моделей комунікацій, які повинні збільшити якість і ефективність діалогу між громадянином та органами влади.

Наукова новизна полягає в тому, що вперше на підставі історико-компаративного аналізу розглядається еволюційний процес формування комунікаційних моделей інформаційно-правових відносин органів державної влади та громадянина. Особлива увага в цьому процесі приділяється інституту засобів масової комунікації, які значно розширюють свою функції: від елементарної передачі інформації – до створення усталеного джерела формування громадської думки. Зазначений процес значно трансформується в умовах розвитку інформаційного суспільства, яке самореферентно формує нові запити громадянина та вимагає швидких, а головне – адекватних рішень органів державної влади на запити громади.

Висновки. З урахуванням особливостей становлення інформаційного суспільства в Україні ми можемо констатувати:

по-перше, існуюча в Україні модель комунікаційної взаємодії органів влади та суспільства потребує докорінного реформування, і її трансформація активно проходить тепер і буде здійснюватися в подальшому, адже сьогодні відбуваються незворотні процеси перетворення традиційних засобів масової інформації на новітні засоби масової комунікації, які ще кілька років тому вважалися привілеями еліт;

по-друге, динаміка розширення сучасного простору комунікації влади та громади виражається в тенденціях, які мають забезпечити підвищення ефективності комунікаційної взаємодії, що призведе до: – підвищення показників національної конкурентоспроможності за рахунок розвитку людського потенціалу, а також розширення потенціалу індустрії масової інформації; – економічного зростання, результатом якого має стати поліпшення життєвого рівня населення, забезпечення прав і свобод людини, надання рівного якісного доступу до інформації, освіти тощо; – сприяння становленню відкритого інформаційного суспільства, яке гарантуватиме дотримання конституційних прав громадян щодо участі у суспільному житті, прийняття відповідних рішень органами влади;

по-третє, аналіз механізмів покращення ефективності комунікаційного процесу взаємодії влади та нового інформаційного суспільства змушує нас системно розглянути різновид ін-

формації, яку науковці нині поділяють на індивідуальну (адресну) та масову. Для останньої ми пропонуємо визначити три характерні ознаки:

- має викликати інтерес більш-менш широких соціальних спільнот;
- повинна мати свого адресата, тобто, незважаючи на характер поширення (на невизначену аудиторію), передбачати окреслену сферу розповсюдження;
- розповсюдження масової інформації повинно відбуватися виключно сучасними інформаційно-технологічними засобами.

Сучасна модель комунікаційної взаємодії розглядається як ієрархічна та контагіозна, адже в більшості демократичних суспільств саме забезпечення можливостей обміну інформацією на рівні кожного індивідууму зокрема та суспільства загалом набуває особливого значення, при цьому ідея комунікації полягає не в пропонуванні моделі політичної дії, а в аналізі суспільної ідеї у розумінні типового ідеалу.

Ключові слова: громадянин, влада, комунікаційна модель, засоби масової комунікації, інформаційне суспільство.

Andreev Dmytro V.,
Doctor of Law, Professor,
Director of the Educational and Research Institute of
of the National Academy of Internal Affairs
ORSID 0000-0002-6971-9932
dima_andreev@ukr.net

Ivanchenko Dmytro V.,
Assistant of the Member of the Parliament of Ukraine,
member of Executive Committee of
Novohrad-Volynskyi City Council
ORSID 0000-0002-7822-2872
dimozon@gmail.com

FEATURES OF COMMUNICATION MODELS OF INTERACTION BETWEEN THE AUTHORITIES AND A CITIZEN IN THE INFORMATIONAL SOCIETY

Abstract

The purpose of the article is to study the problem issues of the formation of new forms and models of communication, which should increase the quality and effectiveness of dialogue between a citizen and the authorities.

The scientific novelty is that for the first time, an evolutionary process of formation of communication models of information and legal relations between public authorities and a citizen is considered on the basis of comparative historical analysis. The special attention in this process is paid to the institution of mass communication that considerably extends its functions from elementary communication of information to the creation of a stable source of public opinion. The process is significantly transformed in the context of the development of the information society, which in a self-referential manner generates new requests from a citizen and requires rapid and most importantly adequate decisions of public authorities on community requests.

Conclusions. Taking into account the particularities of the establishment of the information society in Ukraine the following should be noted:

first, the existing model of communication interaction between the authorities and society in Ukraine needs fundamental reform, and its transformation is actively taking place and will be carried out in the future, as today there are irreversible processes of transformation of traditional mass media into the newest means of mass communication, which were previously considered privileges of elites;

second, the dynamics of the expansion of the modern space of communication between the authorities and the society is expressed in the tendencies that should ensure an increase in the

effectiveness of communication interaction and thus: – increase of national competitiveness indicators due to development of human potential, as well as expansion of the potential of the mass media industry; – economy will grow and it should lead to improvement in the standard of living, ensuring human rights and freedoms, providing equal quality access to information, education, etc.; – assistance in the formation of an open information society that guarantees compliance with the constitutional rights of citizens to participate in public life, the adoption of appropriate decisions by the authorities;

thirdly, the analysis of the mechanisms for improved effectiveness of the communication process of the interaction between the authorities and the new information society makes us systematically consider the variety of information that scientists now divide into individual (targeted) and mass for the last we propose to determine three characteristic features:

- should generate more or less general public interest;*
- should have its addressee, that is, to include the defined scope of distribution regardless of the nature of the distribution (an uncertain audience);*
- the distribution of mass information should take place by modern information and technological means exclusively.*

The modern model of communication interaction is seen as hierarchical and contagious, since in most democratic societies providing the option of information exchange at the level of each individual, and society in general, becomes of particular importance, while the idea of communication is not about proposing a model of political action, but reviewing the social idea in understanding of the typical ideal.

Key words: citizen, authorities, communication model, means of mass communication, information society.

Постановка проблеми. З погляду більшості сучасних філософсько-правових концепцій розвиток нового інформаційного суспільства доцільно розглядати як результат складної комунікаційної взаємодії різних соціальних груп і структур: від міжособистісних (індивідуальних) комунікацій – до масштабів суспільних та навіть міжсуспільних (масових).

Загалом вказана тема порівняно нещодавно, а саме з першої чверті ХХ ст., стала предметом підвищеної наукової уваги та дослідницьких розробок, але, на нашу думку, проблематика створення й удосконалення системи взаємозв'язків між членами суспільства, між суспільством і владою, а також окремим індивідом та державою досліджувалася ще у класичних працях давньогрецьких філософів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій неможливо здійснити без аналізу фундаментальних праць зарубіжних авторів: А. Барда, Ж. Бодрийяра, Ю. Габермаса, Д. Галліна, У. Еко, М. Кастельса, Дж. Кіна, К. Кросса, Н. Лумана, Д. Мак-Квейла, М. Маклюєна, М. Манфреда, Д. Нелкена, А. Полякова, М. ван Хоека. Важливу роль у процесі налагодження взаємодії між владою та суспільством відіграють засоби масової інформації, принципи діяльності яких слід розглядати в

контексті сучасних наукових концепцій: теорії масового суспільства (Г. Блумер, Р. Мілс, Е. Фромм); критичної теорії суспільства (Т. Адорно, Г. Маркузе, М. Хоркхаймер); структурно-функціональних теорій (Р. Мертон, Т. Патерсон); теорії егалітарної масової комунікації (Ж.-Д. Арсі), деконструктивізму, культурологічної теорії комунікації (Д. Белл, А. Тоффлер), теорії гегемонії масової комунікації (Л. Альтюссер, Н. Пулантаз) та ін.

В Україні проблематиці взаємовідносин органів державної влади та суспільства, засобів масової інформації присвятили свої наукові праці В. Бадрак, В. Бебик, О. Бухтатий, Г. Вартанов, І. Гаврада, Ю. Ганжуров, В. Горобцов, Л. Губернський, О. Демченко, В. Здоровега, В. Іваненко, В. Іванов, Є. Камінський, С. Квіт, О. Копиленко, Т. Котюжинська, В. Кравченко, І. Кресіна, Є. Макаренко, О. Маліс, А. Манойло, А. Марущак, В. Набрusco, В. Недбай, Б. Потятиник, Г. Почепцов, О. Радченко, В. Різун, М. Свірін, Л. Сідак, А. Сіленко, М. Сомов, Є. Тихомиров, Ю. Фінклер, Є. Цокур, С. Чукут, В. Шкляр та ін.

Водночас, при формулюванні мети статті нам необхідно відзначити, що згадані наукові здобутки на підставі історико-компаративного аналізу потрібно гранично сфокусувати на виробленні нових, дієвих форм і моделей комунікацій влади та громади з ура-

хуванням особливостей формування вітчизняного інформаційного суспільства.

Виклад основного матеріалу. Отже, проблема комунікаційної взаємодії була вперше систематизовано викладена в одному із найвидатніших творів античності «Держава» давньогрецького філософа Платона (грець. – Πλάτων), архітектоніка якого має форму комунікаційної взаємодії – діалогу між Сократом (грець. – Σωκράτης), що представляє когорту філософів, і його співрозмовниками, кожного з яких деякою мірою можна розглядати як певну соціальну верству громадян: Кефалом (грець. – Κεφάλος) – заможні, мудрі громадяни, старше покоління; Полемархом (грець. – Πολέμαρχος) – молодь, «спадкоємець його (Кефала) думок», Фрасімахом (грець. – Θρασύμαχος) – критик влади, демагог.

Результатом таких діалогів є вибудова ідеї громадської угоди, яка стає результатом комунікаційної взаємодії у демократичному суспільстві та ґрунтується на досягненні взаємної домовленості членів суспільства.

В окремих поширених сьогодні наукових теоріях, присвячених питанням комунікацій, простежується фрагментація різних концептів комунікаційної взаємодії, що дозволяє інтерпретувати цей феномен з позиції історико-компаративного аналізу та здійснити дослідження інноваційних моделей, в яких об'єднуються поняття комунікаційної взаємодії суспільства, влади, індивідуума та соціальної стратифікації.

Також у «Державі» Платона ми знаходимо згадку про те, що комунікація є само референтною, і саме комунікаційна взаємодія стає каталізатором створення і формування правового поля як феномена існування «сучасного суспільства», бо «коли вже не стало сили уникнути одного (*несправедливості*) і дотримуватися іншого (*справедливості*), вирішили, що доцільно буде домовитися між собою, аби не творити несправедливості й не страждати від неї [1, с. 44]».

Очевидно, що дослідження питання комунікаційної взаємодії потребує багатоаспектного розгляду поняття «комунікація» в координаційній системі «суспільство – влада». Зазначений феномен слід органічно аналізувати як результати наукового пізнання через призму філософії, права, методології та методики розвитку інформаційно-комунікативних технологій.

При цьому особливий інтерес становлять питання формування сучасної структури, принципів, функцій і методів комунікаційної взаємодії у різних формах суспільних зв'язків і політичних конструктів.

Нідерландський філософ-раціоналіст Б. Спіноза (лат. – *Benedictus de Spinoza*) зауважував, що суспільство можна створити без жодного протиріччя з природним правом, а дотримуватися будь якого договору можна завжди з найбільшою вірністю, якщо, звичайно, кожен член суспільства перенесе на нього всю міць, яку він має; воно є вищою формою панування, якому кожен буде зобов'язаний коритися чи добровільно, чи під страхом покарання. Але право такого суспільства називається демократією, яка тому й визначається як загальне зібрання людей, які спільно мають верховне право на все, про що вони можуть домовитися [2, с. 207].

Тобто, можна визначити, що концепт міжособистісної комунікації нерозривно пов'язується з верховним правом індивіда, сила і сфера дії якого цілком і повністю залежить від результатів комунікаційної взаємодії, що виявляється у «домовленостях» та організації дотримання тих «домовленостей» у суспільстві.

Означена гіпотеза підтверджується у працях Жан-Жака Руссо (фр. – *Jean-Jacques Rousseau*), який, досліджуючи природу суспільного договору, надав обґрунтування цьому феномену з позиції комунікаційної взаємодії між суспільством та владою і визначив, що саме «суспільний лад є тим священним правом, яке слугує основою для усіх інших прав. Але ж це право не встановлюється природою; отже, воно ґрунтується на домовленостях [3, с. 9]».

Конфігуративна єдність наведених значень зводиться до тріади – «влада державна», «влада інформації», «влада закону». З огляду на те, що на всіх етапах свого розвитку будь яке суспільство поділялося на правлячу меншість і керовану більшість, можна виокремити одну сталу закономірність – різниця між соціальними прошарками полягала не тільки у матеріальних статках та наявності легітимізованих владних повноважень, а й більшою мірою – у можливості доступу до суспільних благ, зокрема інформації. Саме тому С. Московічі (фр. – *Serge Moscovici*) зазначив: «влада – ось дієве і неминуче джерело відносин між людьми [4, с. 283]».

Із позиції потенційних можливостей комунікаційної взаємодії «влада» як суспільний феномен ретельно розглядалася у працях європейських дослідників, особливо ця тематика була близька М. Веберу (нім. – *Max Weber*), К. Марксу (нім. – *Karl Heinrich Marx*) та А. Шопенгауеру (нім. – *Arthur Schopenhauer*). Один із найавторитетніших істориків В. Ключевський писав, що саме «європейська держава була федерацією суспільних прошарків, союзом декількох державних прошарків, який утримується на договорі [5, с. 7]».

Тому логічним буде, на нашу думку, зробити припущення стосовно існування тісного взаємозв'язку між економічними революціями та революцією у суспільних комунікаціях, які в сукупності своїй змінили риси сучасної європейської державності. Подібної точки зору, видається, дотримувалася значна кількість європейських дослідників комунікації влади та суспільства. Можливо тому З. Бауман (польск. – *Zygmunt Bauman*) акцентував увагу на значній схожості між двоступеневою моделлю раціонального суспільства в теорії М. Вебера і картиною раціонального суспільства, створеною Ієремією Бентамом (англ. – *Jeremy Bentham*), а також інших європейських авторів, предметом дослідження яких була комунікація [6, с. 20–21].

Кожна із запропонованих дослідниками моделей скріплена суворим поділом двох різних, але взаємодоповнюючих принципів комунікації між владою та суспільством; кожна поєднує свободу і несвободу як однаково необхідні складники; і кожна не має «духовної єдності» на кшталт «прихильності загальним цінностям», покладаючись на передбачувану егоїстичність індивідуумів як на достатню умову свого правильного функціонування. В обох моделях індивідуальна свобода розглядається, передусім, як функціональний чинник, що забезпечує раціональність системи як цілого.

Т. Парсонс (англ. – *Talcott Parsons*) у праці «Розуміння суспільства: компоненти та їх взаємовідносини» зазначав, що соціальна система утворюється як інтеракція людських індивідуумів, а тому кожен учасник є одночасно і діячем (що володіє певними цілями, ідеями, установками тощо), і об'єктом орієнтації як для інших діячів, так і для себе.

Система інтеракції є певним аспектом, аналітично абстрагованим від тотальної су-

купності процесів дій її учасників. За такої інтерпретації кожна з трьох інших систем дії (культура, особистість, поведінковий організм) становить частину навколишнього середовища або, інакше кажучи, навколишнє середовище соціальної системи. Виділяються три значні еволюційні рівні – первісний, проміжний і сучасний [7].

Зауважимо, що Т. Парсонс визначив писемність як особливий інструмент комунікацій – «доленосний вихід з первісності», що посилює базисну диференціацію між соціальною і культурною системами та значно розширює межі й владу останньої. Писемність сприяє незалежності культурної системи від постійно зростаючих потреб суспільства. Водночас, закон, як невід'ємний зв'язуючий елемент сучасного суспільства, розвиваючись до необхідного рівня, сприяє незалежності нормативних компонентів соціальної структури від примусу політичних та економічних інтересів, а також особистісних факторів.

Німецький філософ Н. Луман (англ. – *Niklas Luhmann*) зазначав, що історичним імпульсом для виникнення особливих символізованих засобів комунікації став винахід і поширення писемності, яка неосяжно розширила комунікативний потенціал суспільства і вивела його за межі інтеракції безпосередньо присутніх, тобто, з-під контролю конкретних систем інтеракції. Без писемності було б неможливо вибудовувати зв'язуючі ланцюги влади всередині політико-адміністративної бюрократії, не кажучи вже про демократичний контроль над політичною владою [8].

У цьому аспекті, на нашу думку, доречно згадати згаданий Джоном Кін в роботі «Мас-медіа і демократія» постулат одного із авторів Першої поправки до Конституції США, четвертого Президента США Джеймса Медісона, в якому проголошується, що «народ не може бути позбавленим свого права висловлювати, описувати чи публікувати свої погляди або бути обмеженим у цьому праві; а свобода друку, як одна із великих підвалин загальної свободи, повинна бути непорушною». Візьмемо до уваги, що майже на кожному історичному етапі поняття дієвої комунікації державної влади як найважливішої характеристики сучасної цивілізації збагачується новим змістом, що призводить

до зміни конфігурації всієї дефініції. Вбачається абсолютно логічним існування низки визначень комунікації органів влади в різних соціально-філософських, соціологічних, філософсько-правових та політологічних теоріях.

Наприклад, у комунікаційній концепції Ю. Габермаса (нім. – *Jürgen Habermas*) трактування поняття «влада» зводиться до пояснення соціальних взаємозв'язків на різних рівнях комунікації.

Водночас, Джон Кін застерігав від небезпеки, яку ховає в собі парадигма протиставлення індивіда у боротьбі з політичною владою за свободу інформації, у якій засоби масової комунікації розглядаються лише як пасивний або нейтральний канал для поширення інформації про події. Парадигма «інформаційного потоку» не змогла окреслити шляхи, якими засоби масової комунікації попередньо конструювали і структурували погляди або вносили упередженість щодо сприйняття поглядів індивідуумами у просторі та часі. «Ця парадигма так і не зміла визначити, що інформація сама по собі структурована символічно, що її коди перебувають під безперервним впливом інтерпретаційних дій окремих громадян, які, своєю чергою, самі зазнають впливу різних кодів [9, с. 32]». У той же час, О. Дубас зауважував, що окрему увагу дослідники повинні зосередити на тому, що особливе місце в політичній комунікації належить обміну інформацією між тими, хто управляє, і тими, ким управляють, між політичною системою і середовищем з метою отримання згоди останніх на прийняття рішень.

З огляду на викладене можна стверджувати, що від особливостей комунікаційного процесу багато в чому залежить ефективність політичної системи, її здатність адекватно реагувати на зовнішні впливи.

Водночас не втрачає своєї актуальності дискурс, запропонований ще Аристотелем, щодо існування ґрунтовної теоретико-методологічні основи будь-якої сучасної форми державного управління, яка дозволяє вести мову про владу як окремих інститут соціуму, що потребує легітимізації (від лат. – *Legitimus* – законний). Причому доведення легітимності не завжди полягає у встановленні законності у розумінні юридичного обґрунтування.

У пошуках можливих підходів ми, насамперед, стикаємося з уявленням, згідно з яким

влада є впливом, реакцією на можливий опір, так би мовити, каузальним наслідком несприятливих обставин [10]. Не менш важливим є питання щодо легітимації влади у комунікаційному просторі.

Звужуючи межі аналізу до рівня суспільної системи, ми можемо скористатися більш сучасними теоріями суспільства, що будуються навколо трьох різних концепцій, які, незважаючи на здавалось би різні предмети дослідження, допускають інтеграцію в одній спільній сфері – комунікаційній. Мова йде про:

1) теорію освіти і диференціації систем;

2) теорію еволюції;

3) теорію символічно генералізованих засобів комунікації.

Означені підходи виводять нас за межі розуміння влади як простого виразу чи незалежної величини, властивих суспільству як соціальному фактору.

Напевно ні в кого не викликає сумнівів теза про взаємозалежність еволюції понять «влада комунікаційна», «людина комунікаційна», «суспільство комунікаційне» та «владно-суспільна комунікація». Кожний новий еволюційний етап розвитку суспільства неодмінно супроводжувався революцією у сфері комунікацій, фіксації та передачі інформації.

Так, у прадавніх демократичних Афінах тексти законів викарбовувалися на камінних стелах, що виставлялися у загальнодоступних місцях. Писемність уможливила накопичення і масове поширення інформації, яку створювало суспільство, та перетворилася на деперсоналізований засіб масового поширення інформації.

Винайдення та успішне впровадження 1452 р. Іоганном Гутенбергом (нім. – *Johannes Gutenberg*) промислового виробництва друкованої продукції (книгодрукування) започаткувало революційну зміну способу матеріалізації інформації. Парадоксально, але якщо у 1452 р. винахідник віддрукував 180 Біблій, що цілком схвалювалося церквою, то згодом масове поширення у Німеччині реформаторських 95 тез Мартіна Лютера (нім. – *Martin Luther*) та ідей Реформації стало предметом заборони католицької церкви, а також сформувало підґрунтя для розвитку концепції Просвітництва.

Зазначимо, саме в той історичний період Макиавеллі (лат. – *Machiavelli*) першим сфор-

мував тезу про безперспективність формації влади тільки на засадах примусу та обґрунтував важливість і обов'язковість забезпечення підтримки влади основною часткою населення – фактично здійснення легітимізації влади шляхом утворення необхідного супроводу у формі комунікаційної дискусії.

У цьому аспекті цілком логічним буде питання щодо інструментарію формування громадської думки. Очевидно, що поки процеси фіксації та передачі інформації не набули характеристики масовості, швидкості комунікаційної взаємодії була невисокою. Громадська думка формувалася як результат комунікаційної взаємодії влади та міжособової комунікації індивідів.

Виникнення нового концепту комунікаційної взаємодії влади та громадянина ми можемо констатувати з поступовим посиленням ролі інституту засобів масової інформації. На нашу думку, каталізатором зазначеного процесу стала зміна парадигми суспільних відносин та стрімкий розвиток промисловості загалом і, звичайно ж, поліграфічної галузі, яка й стала каталізатором розповсюдження інформації. У процеси комунікаційної взаємодії влади та суспільства втрутився новий учасник: засіб масової комунікації (преса, радіо, телебачення, Інтернет тощо).

Тому й не дивно, що з моменту виникнення преса потрапила під жорсткий контроль влади, відображений у британському конституціоналізмі. Так, якщо 11 грудня 1640 р. в одному з перших «конституційних» документів «Петиції «Про корені і гілки» законодавці наголошували на неприпустимості «розповсюдження аморальних, порожніх і безкорисних книг, памфлетів, театральних п'єс і балад, що призводять до применшення значення релігії, поширення всіляких пороків і відволікання населення від читання, вивчення і слухання слова божого та інших хороших книг», то приблизно через півсторіччя у 1689 р. із прийняттям документа «Біль про права» було проголошено, «що свобода слова, висловлювань і всього того, що відбувається у парламенті, не може бути приводом для переслідувань або предметом розгляду у будь-якому суді, окрім парламенту».

Історики погоджуються з тезою про те, що систему світового феодалізму остаточно зруйнувала Французька революція 1789 р., яка розпочала суспільні дискусії щодо питан-

ня свободи інформації. 3 вересня 1791 р. у Конституції Франції було проголошено «Декларацію прав людини і громадянина», одинадцятий пункт якої затвердив, що «вільне вираження думок є одним із найбільш дорогоцінних прав людини; кожен громадянин може висловлюватися, писати і друкувати вільно, під загрозою відповідальності лише за зловживання цією свободою у випадках, передбачених законом [11, с. 251]».

Але не кожна революція на своєму прапорі несе гасло свободи слова. Ми пам'ятаємо, що в результаті жовтневого перевороту 1917 р. у Російській імперії більшовицька партія відразу встановила жорсткий контроль над пресою, що вважалося одним із необхідних заходів для утримання влади.

Безсумнівно, що тоталітарна держава є синонімом тоталітарного обмеження свободи інформації та свободи комунікацій. Ю. Габермас зазначав, що важелем для врегулювання класового антагонізму залишається нейтралізація конфліктного потенціалу у суспільстві. Ця мета повинна досягатися через законодавство соціальної держави. Політики легітимність своєї влади підтверджують на загальних виборах [12, с. 95].

Якщо розглядати легітимність як спеціальну процедуру суспільного визнання або підтвердження законності будь якого права або повноважень суб'єкта влади, то необхідно визнати законність існуючих політико-правових відносин як невід'ємну умову. Сучасний вітчизняний дослідник проблем комунікацій Г. Почепцов зазначає, що в цьому контексті найголовнішим моментом є втрата владою легітимності, оскільки «ми підкоряємося винятково легітимній владі [13, с. 366]».

До сьогодні найбільш ефективним і дієвим інструментом формування громадської думки та суспільних настроїв залишається інститут засобів масової комунікації, який вже не тільки виконує роль простого «посередника» у передаванні інформації, а й самостійно стає активним комунікатором у системі інформаційно-правових відносин, створюючи нові смисли і коди, трансформуючи їх, декодує та, часто, деформує.

Френсіс Фукуяма (англ. – *Yoshihiro Francis Fukuyama*) вказує на існування широкого загалу наукових джерел, які обґрунтовують взаємозв'язок між процесом комунікацій і рівнем суспільного розвитку з демократією.

Автор зауважує, що рівень розвитку держави можливо не впливає на розвиток демократії, але у разі її низького розвитку ймовірно скочування назад до авторитаризму. Однак оскільки неможливо стало вважати успішним розвиток без відповідної основи, при розгляді згаданого питання хвилює зворотна комунікація – допомагає чи шкодить демократія суспільному розвитку [14, с. 54].

Коріння цієї ідеї сягають принаймні у XIX ст., оскільки «народний уряд без народної поінформованості або засобів, які її забезпечують, є лише прологом до фарсу або трагедії, або ж до обох водночас. Знання завжди управлятиме незнанням, тож якщо народ бажає керувати собою сам, мусить озброїти себе силою, яку дає знання [15, с. 119]».

Як небезпідставно зауважила французька дослідниця Домінік Шнаппер (фр. – *Dominique Schnapper*), нині ми живемо в епоху послаблення громадянської свідомості та політичних зв'язків. Не підлягає сумніву, що політична та економічна незалежність і суверенітет кожної нації сьогодні обмежені протиріччями глобалізації економічного обміну та відносинами між політичними одиницями. Крім того, внутрішній розвиток демократії, коли життя спільноти, здається, зосереджується на виробництві багатства та його перерозподілі, підриває саму політичну ідею [16, с. 12].

Державна влада як така не здатна сама встановлювати колективну ідентичність суспільства; не спроможна також сама здійснювати соціальну інтеграцію на ґрунті колективних цінностей, що їй принципово невіддільні [17].

Провідний американський теоретик мас-медіа Деніс Мак-Квейл (англ. – *Denis McQuail's*) у праці «Теорія масової комунікації» визначив, що «влада схильна очікувати від медіа громадської комунікації щонайменше мовчазного підтримування ладу». З іншого боку, зазначає вітчизняний вчений О. Бухтатий, у плюралістичних суспільствах не існує єдиного панівного ладу, який треба підтримувати, тому медіа мають різні обов'язки, зокрема перед альтернативними соціальними групами та субкультурами, а також щодо висвітлення конфліктів і нерівностей у суспільстві [18, с. 177].

Науковець О. Дубас слушно резюмує, що «сучасна теорія масової комунікації або ко-

мунікативістика базується на вивченні політичних та ідеологічних дискурсів у царині політичної комунікації. Комунікативістика є полісемантичною теорією, у межах якої конкурують відразу декілька парадигм: позитивізм, соціальна феноменологія, ортодоксальний марксизм та неомарксизм, технологічний детермінізм» [19, с. 63].

Зазначимо, що сучасна модель комунікаційної взаємодії розглядається як ієрархічна та контагіозна, адже в більшості демократичних суспільств саме забезпечення можливостей обміну інформацією на рівні кожного індивідууму зокрема та суспільства загалом набуває особливого значення.

Обґрунтовуючи свою теорію на політологічній моделі суспільного розвитку, Ю. Габермас розглядав три комунікаційні площини, які слід розташовувати ієрархічно:

- на першому рівні – політичні еліти впроваджують у життя свої рішення через державний апарат;

- на другому – множина анонімних груп і колективних дійових осіб, які впливають одні на одних, утворюють коаліції, контролюють доступ до засобів виробництва і комунікації, завдячуючи своїй соціальній владі, розмежовують простір для тематизації і вирішення політичних питань;

- на третьому рівні – базуються приховані комунікаційні потоки, які і визначають образ політичної культури.

Н. Луман зазначав, що всі комунікації у суспільстві пов'язані з їхньою стандартизацією та нормуванням суспільством [20]. Наведену тезу підтверджують висновки, зроблені після завершення Другої світової війни, коли необхідність закріплення на міжнародному рівні основоположних прав і свобод, до яких належать і свобода комунікацій та інформації, призвела до прийняття низки документів.

Так, ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.), ратифікована Україною у 1997 р., гарантує, що кожен має право на свободу вираження поглядів. Воно полягає у свободі дотримання своїх поглядів, одержання і передавання інформації та ідеї засобами масової інформації без втручання органів державної влади [21].

Ю. Габермас розділив еволюційний процес розвитку засобів масової інформації на дві основні стадії, причому підставою такої

диференціації був стан розвитку так званої «публічної сфери». Його підхід полягав у тому, що на першій стадії – у період домонополістичного капіталізму – публічна сфера дійсно була ареною для раціональних дебатів, у яких брала участь «освічена публіка». Забезпечуючи доступ на цю арену, традиційний на той час засіб масової інформації – преса трансформувала сукупність індивідуальних думок у суспільну думку, а окремих громадян – у колективне демократичне співтовариство, яке певним чином здійснювало вплив на прийняття рішень.

Із плюралізацією засобів масової інформації та конвергенційними процесами у державній інформаційній політиці, а також масовій комунікації засоби масової інформації почали формувати власні комунікації, створюючи базис для нової влади. У процесах монополізації основних сфер виробництва засоби масової інформації потрапили під владу глобальних корпорацій, орієнтованих на отримання максимального прибутку, а отже – на гонитву за рекламою і сенсаціями.

Сьогоднішні реалії вказують, що проблема безпеки «сплетіння політичними та економічними ланцюгами» влади та інституту засобів масової інформації не зникла й донині. І ця проблема стосується не тільки країн, які стоять на перехідних щаблях свого розвитку. Так, політичний скандал із незаконним збиранням інформації журналістами газети «*News of the World*» (входила до складу медіа-імперії *News Corp.* Руперта Мердока), що мав місце у Великобританії у 2011 р., вивів цю проблему на поверхню суспільно-політичних відносин.

У результаті було створено спеціальну слідчу комісію, яку очолив лорд-суддя Брайан Левесон. У її висновках наголошувалося на необхідності створення «сильного і незалежного наглядового органу за діяльністю ЗМІ, оскільки прийшов час, щоб політики виконали свої обіцянки і відставили в сторону свої особисті відносини з власниками та редакторами засобів масової інформації [22]».

Зміщення на перший план економічного аргументу існування засобів масової інформації руйнує саму можливість винайдення раціонального консенсусу. З іншого боку, процеси концентрації власності на мас-медіа призвели до того, що виникла ціла система елітарних організацій, які навчилися домов-

лятися з державою і один з одним безпосередньо, оминаючи громадську думку.

Логічно, що в результаті преса, а згодом і нові мас-медіа – радіо та телебачення з посередника між учасниками раціональної дискусії перетворилися на знаряддя маніпуляції, а політика – на попередньо зрежисований спектакль.

Таким чином, на цій стадії образ мас-медіа набуває у Ю. Габермаса «стандартних» рис: повна підконтрольність великому капіталу і абсолютна всемогутність щодо масової аудиторії, яка розглядається як пасивний об'єкт застосування маніпулятивних технологій.

Очевидно, що абсолютно всі явні та приховані процеси комунікаційної взаємодії відбуваються у мікросфері повсякденної комунікації і лише час від часу викристалізуються у публічному дискурсі або в інтерсуб'єктивності більш високого порядку. На таких аренах можуть формуватися автономні публічні організації, які також вступають у комунікацію між собою, за згодою використовуючи потенціал для самоорганізації і для самоорганізованого використання засобів комунікації.

Але, якщо згода виникає як результат комунікацій – обговорення та обмін аргументами, то вона не може спиратися виключно на них. Оскільки вона завжди потребуватиме постійного випробування свого впливу, щоб зберегти єдність членів групи і в будь-який момент отримати їх підтримку. Віра у згоду, консенсус між тими, ким управляють і тими, хто управляє, її визнання навпаки спирається саме на відсутність дискусії. Іншими словами, її особливість полягає в тому, що вона заснована на мовчазній, але тотальній забороні на критику. Стверджується, що право на критику зафіксовано в наших законах і звичаях. Це так, але очевидним є те, що заборона обмежує це право, щоб змусити легітимізувати владу.

Автори таких тверджень не беруть до уваги того, що у сфері масової комунікації, як і на будь-якому вільному ринку, ринкова конкуренція витісняє «чесних, але бідних». Реальний попит, готовність і спроможність платити за доступ до інформації та каналів комунікації постійно придушує потенційний попит, не підтриманий фінансовими, техніко-технологічними та культурно-освітніми ресурсами.

Ринкова конкуренція створює зростаючий «інформаційно-комунікативний розрив», який врешті трансформується у критичний розрив у рівні знань, фінансово-економічних показників тощо.

Водночас, характеристики нових технологій змушують нас вийти за межі традиційної масової комунікації. Цю нову сферу можна назвати *транзактною медійною комунікацією*. «Транзактна» означає зміну ролей – перехід до таких міжособових комунікаційних відносин, в яких кожна сторона може по черзі виступати в ролі відправника, отримувача або передавача інформації.

Таким чином, відбувається обмін інформацією, певними знаками, а в результаті – і конкретними знаннями. Медійна, своєю чергою, означає, що ці технології включають у себе медіа. У більшості медіа-систем, які підтримують транзактні комунікації, можлива масова комунікація. Іншими словами, комунікаційними трансдіями може користуватися невизначене коло осіб.

Зрозуміло, що у сучасному суспільстві, де громадяни та еліти живуть у спільному і досить відкритому просторі, застарілі механізми державного управління виявляються неспроможними виконувати свої основні функції. Нові комунікаційні технології не можна назвати «мас-медійними» у звичному розумінні цього поняття. Від традиційних мас-медіа їх відрізняє особлива природа, децентралізоване виробництво та інтерактивний формат [23, с. 397].

Авторитарні методи, засновані на індустріальних догмах минулого сторіччя, виявляються абсолютно непридатними для здійснення дієвого контролю над динамічним, нестабільним розвитком соціально-економічних, культурних відносин, які мають місце в інформаційному суспільстві. Більш того, вони не забезпечують захист національних інтересів, що є обов'язковою гарантією розвитку держави. Загалом, держава, яка втрачає інформаційний суверенітет, згодом перестає існувати.

Необхідно взяти до уваги і той очевидний факт, що динаміка розвитку комунікаційних відносин часто є випереджальною за управлінські можливості державного апарату і, як альтернативу жорсткому державному регулюванню або революційним трансформаціям у сфері комунікацій, слід розробити

концепцію державної комунікаційної політики на основі ідеї ефективного використання потенціалу двох водночас взаємопов'язаних і антагоністичних систем – держави та засобів масової комунікації.

Сьогодні очевидним є те, що розвиток нерегульованого ринку засобів масової комунікації обмежує свободу комунікацій шляхом створення бар'єрів насамперед для того спектру інформації, яка становить суспільний інтерес (освітньо-культурна, наукова тощо), але малоцікава з економічної точки зору. Фактично відбувається підміна понять: зміна уявлення про інформацію з категорії «суспільне благо» на «комерційний зиск».

Крім того, повна відмова від будь-якого державного регулювання та віддання сфери засобів масової інформації на поталу вільному ринку врешті, за тими ж законами нерегульованого ринку, призводить до монополізації власності на засоби масової інформації та обмеження можливостей вибору. Це створює підставу для розгляду проблеми комунікаційних зв'язків як похідної від іншої проблеми, яка виникає із протистояння свободи комунікації та необмеженої свободи ринку.

Комунікації здійснюються одним або кількома способами: дія, направлена на інших; взаємодія з іншими людьми та реакція на дію інших людей. Акт комунікації – чи то міжособистісна, опосередкована або масова комунікація – визначає протікання певного процесу. У найпростішому випадку комунікація історично розумілася як процес передачі інформації певним каналом від одного суб'єкта-відправника до іншого суб'єкта-отримувача, в результаті якого відбуваються певні зміни у системі.

Тобто, комунікаційна взаємодія може сприйматися як причина, яка зумовлює певний наслідок. Досліджуючи процеси ентропії інформаційного простору, доцільно звернутися до евристичного методу (від старогрецьк. *Ευρίσκω* – відшукую), який використовують для визначення нових концептів, ідей та взаємозв'язків між об'єктами і суб'єктами комунікаційної діяльності.

По-перше, потрібно абстрагуватися від інформаційно-комунікаційної системи, зважаючи на необхідність розмістити «канал комунікації» поза її межами.

По-друге, потрібно визнати, що існує певна відповідність між комунікаційною ді-

яльність окремого індивідуума та механізмами колективної дії всього соціуму.

По-третє, дефініцію «індивідуальне сприйняття» потрібно розглядати як проекцію інформації на свідомість індивіда, яка формується саме в процесі комунікаційної взаємодії.

По-четверте, простір комунікаційної взаємодії, який розглядається в роботі, є нерозривно пов'язаним із діяльністю людини зокрема та розвитком всієї людської цивілізації загалом.

Розвиток глобального інформаційного простору та його найважливішої складової – інформаційної як головного атрибуту сучасного суспільного обміну, остаточно змінює парадигму існування та розвитку людства, що, своєю чергою, викликає зміну механізмів розподілу влади [24, с. 162].

Водночас, навіть у найпростішій формі комунікація має складний інтерактивний і транзактний характер. Особливо це стосується масових комунікацій, які здійснюються шляхом передачі інституціолізованої інформації на невизначену аудиторію, яка здебільшого є гетерогенною, тобто характеризується різними демографічними параметрами, і зазвичай є знеособленою для суб'єкта-відправника. Із цієї позиції інтерактивність (від англ. – *interactive* – взаємодіючий) розглядається як ступінь взаємодії між об'єктами, діалогічності комунікації [26, с. 353].

З огляду на викладене, можна припустити, що «ідеалізовані» на засадах вільного ринку концепти комунікаційної взаємодії мають бути відкинуті на користь більш складного та диференційованого поняття свободи комунікації.

Висновки. Аналіз механізмів покращення ефективності комунікаційного процесу взаємодії влади та нового інформаційного суспільства змушує нас системно розглянути різновид інформації, яку більшість дослідників поділяє на масову та індивідуальну (адресну). Для останньої ми визначили три характерні ознаки:

– по-перше, вона має викликати інтерес більш-менш широких соціальних спільнот;

– по-друге, вона повинна мати свого адресата, тобто, незважаючи на характер поширення (на невизначену аудиторію), передбачати окреслену сферу розповсюдження;

– по-третє, розповсюдження масової інформації зазвичай має відбуватися сучас-

ними інформаційно-технологічними засобами [14, с. 27–28].

Ще раз наголосимо: сучасна модель комунікаційної взаємодії розглядається як ієрархічна та контагіозна, адже в більшості демократичних суспільств саме забезпечення можливостей обміну інформацією на рівні кожного індивідуума зокрема та суспільства загалом набуває особливого значення.

Відповідно, теорія масової комунікації як підґрунтя теорії влади володіє тією перевагою, що відкриває можливість порівняння влади з комунікаційними засобами інших видів суспільних цінностей і предикатів, наприклад, з істиною або справедливістю, а сутність ідеї комунікації полягає не в пропонуванні моделі політичної дії, а в аналізі суспільної ідеї у розумінні типового ідеалу.

На підставі вищезазначеного ми можемо стверджувати: існуюча в Україні модель комунікаційної взаємодії органів влади та суспільства потребує докорінного реформування, і її трансформація активно відбувається і буде здійснюватися в подальшому. Адже сьогодні відбуваються незворотні процеси перетворення традиційних засобів масової інформації на новітні засоби масової комунікації, які ще кілька років тому вважалися привілеями еліт. Нині вони стають доступними майже кожному члену суспільства.

Динаміка розширення сучасного простору комунікації влади та громади виражається в тенденціях, які мають забезпечити підвищення ефективності комунікаційної взаємодії, що призведе:

– до підвищення показників національної конкурентоспроможності за рахунок розвитку людського потенціалу, а також розширення потенціалу індустрії масової інформації;

– економічного зростання, результатом якого має стати поліпшення життєвого рівня населення, забезпечення прав і свобод людини, надання рівного якісного доступу до інформації, освіти тощо;

– сприяння становленню відкритого демократичного суспільства, яке гарантуватиме дотримання конституційних прав громадян щодо участі у суспільному житті, прийнятті відповідних рішень органами влади.

Список використаних джерел:

1. Платон. Держава / пер. з давньогр. Д. Коваль. К. : Основи, 2010. 355 с.

2. Спиноза Б. Избранные произведения. В 2 т. / пер. с лат. М. Лопаткина. Том II. М.: Государственное издательство политической литературы, 1957. 726 с.
3. Руссо Жан-Жак. Про суспільну угоду, або принципи політичного права / Пер. з фр. та ком. О. Хома. К.: Port-Royal, 2001. 349 с.
4. Московичи С. Машина, творящая богов / Пер. с фр. М.: «Центр психологии и психотерапии», 2016. 560 с.
5. Ключевский В. Сочинения. Том VIII: Исследования, рецензии, речи (1890 – 1905). М.: Издательство социально-экономической литературы, 1959. 490 с.
6. Zigmunt Bauman. Fifty Key Sociologists: The Contemporary Theorists / J.Scott (ed.). L.: Routledge, 2007. P. 18–24.
7. Теоретическая социология: Антология: В 2 ч. / Пер. с англ., фр., нем., ит.; сост. и общ. ред. С. П. Баньковской. М.: Университет, 2002. 424 с.
8. Луман Н. Власть / Пер. с нем. А. Ю. Антоновского. М.: Праксис, 2017. 256 с.
9. Кін Джон. Мас-медіа і демократія / пер. з англ. О. Гриценко. К.: К.І.С., 2016. 134 с.
10. Аристотель. Этика. Политика. Риторика. Поэзия. Категории. Мн.: Литература, 1998. 1392 с.
11. Блохин Н. Конституции и законодательные акты буржуазных государств (XVII – XIX вв.): Сборник документов. М.: Издательство юридической литературы, 2007. 588 с.
12. Хабермас Ю. Политические работы / пер. с нем. Б. М. Скуратова; сост. А. В. Денежкина. М.: Праксис, 2006. 365 с.
13. Почепцов Г. Від Facebook'у і гламуру до Wikileaks: медіакомунакації. К.: Спадщина, 2018. 464 с.
14. Фукуяма Ф. Сильное государство: Управление и мировой порядок в XXI веке / пер. с англ. М.: АСТ; ХРАНИТЕЛЬ, 2016. 220 с.
15. Дьякова Е. Г., Трахтенберг А. Д. Массовая коммуникация: модели влияния. Как устанавливается повестка дня? Екатеринбург: Гуманитарный университет, Институт философии и права УрО РАН, 2001. 129 с.
16. Шнаппер Д. Спільнота громадян. Про модерну концепцію нації / Пер. з фр. Р. В. Мардера. Х.: Фоліо, 2017. 223 с.
17. Habermas Jurgen. Legitimation Problems in the Modern State. *Communication and the Evolution of Society*. London, 1979. P. 178–183.
18. Бухтатий О. Інформаційно-комунікаційна парадигма розвитку сучасного суспільства. *Публічне управління: теорія та практика: збірник наукових праць Асоціації докторів з державного управління*. Х.: Вид-во «ДокНаукДержУпр», 2018. № 1(9). С. 158–186.
19. Дубас О. Інформаційно-комунікаційний простір: культурно-політичні детермінанти: монографія. К.: Генеза, 2011. 256 с.
20. Луман Н. Понятие общества. *Проблемы теоретической социологии* / Под. ред. А. О. Бороноева. СПб.: Петрополис, 2004. С. 25–42.
21. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. *Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі*. 2016. № 2.
22. Британский судья приговорил прессу. Закон о СМИ расколол Великобританию. *Газета «Коммерсантъ»*. № 228/П (5013). 2012. 3 декабря.
23. Брайант Д., Томпсон С. Основы воздействия СМИ / пер. с англ. В. В. Кулебы и Я. А. Лебеденка. М.: Вільямс, 2014. 432 с.
24. Гаєк Ф. А. Конституція свободи / пер. з англ. М. Олійник та А. Королишина. Львів: Літопис, 2012. 556 с.
25. Новітні медіа та комунікаційні технології: комплекс навчальних програм для спеціальностей «Журналістика», «Видавнича справа та редагування», «Реклама та зв'язки з громадськістю» / За заг. ред. В. Е. Шевченка. К.: Паливода А. В., 2012. 412 с.
26. Массовая коммуникация в современном мире: опыт комплексного исследования / под. общ. ред. Л. А. О니кова. К.: Бизнесполиграф, 2010. 446 с.

References:

1. Platon. (2010). *Derzhava* / per. z davnohr. D. Koval. K.: Osnovy [in Ukrainian].
2. Spynozha, B. (1957). *Yzbranye proyzvedenyia*. V 2 t. Tom II. / per. s lat. M. Lopatkyna. M.: Hosudarstvennoe yzdatelstvo polytycheskoi lyteraturi [in Russian].
3. Russo, Zhan-Zhak. (2001). *Pro suspilnu uhodu, abo pryntsyphu politychnoho prava* / Per. z fr. ta kom. O. Khoma. K.: Port Royal [in Ukrainian].
4. Moskovychy, S. (2016). *Mashyna, tvoriashchaia bohov* / Per. s fr. M.: «Tsentr psykholohyyu y psykhoterapyu» [in Russian].

5. Kliuchevskiy, V. (1959). *Sochyneniya. Tom VIII. Yssledovaniya, retsenzyi, rechy (1890 – 1905)*. M.: Yzdatelstvo sotsyalno-ekonomycheskoi lyteratury [in Russian].
6. Bauman, Zigmunt. (2007). *Fifty Key Sociologists: The Contemporary Theorists* / J. Scott (ed.). L.: Routledge.
7. *Teoretycheskaia sotsyolohyia: Antolohyia: V 2 ch.* / Per. s anhl., fr., nem., yt.; sost. y obshch. red. S. P. Bankovskoi. (2002). M.: Unyversytet [in Russian].
8. Luman, N. (2017). *Vlast* / Per. s nem. A. Yu. Antonovskoho. M.: Praksys [in Russian].
9. Dzhon, Kin. (2016). *Mas-media i demokratiia* / per. z anhl. O. Hrytsenko. K.: K.I.S. [in Ukrainian].
10. Arystotel. (1998). *Etyka. Polytyka. Rytoryka. Poezyia. Katehoryi*. Mn.: Lyteratura [in Russian].
11. Blokhyn, N. (2007). *Konstytutsyy y zakonodatelnye akty burzhuznykh hosudarstv (XVII – XIX vv.): Sbornyk dokumentov*. M.: Yzdtelstvo yurydycheskoi lyteratury [in Russian].
12. Khabermas, Yu. (2006). *Polytycheskye raboty* / per. s nem. B. M. Skuratova; sost. A. V. Denezhkyna. M.: Praksys [in Russian].
13. Pocheptsov, H. (2018). *Vid Fasebooky i hlamuru do Wikileaks: mediakomunakatsii*. K.: Spadshchyna [in Ukrainian].
14. Fukuiama, F. (2016). *Sylnoe hosudarstvo: Upravlenye y myrovoi poriadok v XXI veke* / per. s anhl. M.: ACT; KhRANYTEL [in Russian].
15. Diakova, E., Trakhtenberh, A. (2001). *Massovaia kommunykatsyia: modely vlyaniya. Kak ustanavlyvaetsia povestka dnia?* Ekaterynburh: Humanytarnyi unyversytet, Ynstytut fylosofyy y prava UrO RAN [in Russian].
16. Shnapper, D. (2017). *Spilnota hromadian. Pro modernu kontseptsiiu natsii* / Per. z fr. R. V. Mardera. Kh.: Folio [in Ukrainian].
17. Habermas, Jurgen. (1979). Legitimation Problems in the Modern State. *Communication and the Evolution of Society*, 178–183. London.
18. Bukhtaty, O. (2018). Informatsiino-komunikatsiina paradyhma rozvytku suchasnoho suspilstva. *Publichne upravlinnia: teoriia ta praktyka: zbirnyk naukovykh prats Asotsiatsii doktoriv z derzhavnoho upravavlinnia*, 1(9), 158–186. Kh.: Vyd-vo «DokNaukDerzhUpr» [in Ukrainian].
19. Dubas, O. (2011). *Informatsiino-komunikatsiinyi prostir: kulturno-politychni determinanty*. K.: Heneza [in Ukrainian].
20. Luman, N. (2004). Poniatye obshchestva. *Problemy teoretycheskoi sotsyolohyy* / Pod. red. A. O. Boronoeva. S. 25–42. Spb.: Petropolys [in Russian].
21. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod. (2016). *Praktyka Yevropeiskoho sudu z prav liudyny. Rishennia. Komentari, 2* [in Ukrainian].
22. Brytanskyi sudia pryhovoryl pressu. *Zakon o SMY raskolol Velykobrytanyiu*. (2012). *Hazeta «Kommersant»*, 228/P (5013), 3 dekabria [in Russian].
23. Braiant, D., Tompson, S. (2014). *Osnovy vozdeistviya SMY (Fundamentals of Media Effects)* / per. s anhl. V. V. Kuleby y Ya. A. Lebedenka. M.: Viliams [in Russian].
24. Haiek, F. A. (2012). *Konstytutsiia svobody* / per. z anhl. M. Oliinyk ta A. Korolyshyna. Lviv: Litopys [in Ukrainian].
25. Shevchenko, V. E. (Zah. red.). (2012). *Novitni media ta komunikatsiini tekhnolohii: kompleks navchalnykh proham dlia spetsialnostei «Zhurnalistyka», «Vydavnycha sprava ta redahuvannia», «Reklama ta zviazky z hromadskistiu*. Palyvoda A. V. [in Ukrainian].
26. Onykov, L. A. (Obshch. red.). (2010). *Massovaia kommunykatsyia v sovremennom myre: opyt kompleksnoho yssledovaniya*. K.: Byznespolyhraf [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 3 липня 2019 р.